

rusku kulturu predstavlja ono što je za francusku bilo vreme klasicizma, englesku elizabetansku epohu... Uprkos pokušajima Petra Velikog i carice Jelisavete, javna gradska pozorišta dobila su svoju pravu funkciju i punu afirmaciju tek s afirmacijom javnog gradanskog života. (Primera radi, Moskovski hudozestveni teatar osnovan je 1898. godine.) Još značajniji podatak je atentat na cara Aleksandra II i diktatura Aleksandra III. Ta »olovna vremena« svakako su jedan od razloga što je Čehov svoje, neinerne, ličnosti stavljao u formu onih odnosa koje su, u konačnoj pozorišnoj materijalizaciji, nosili živi ljudi za žive ljudje! Bitno je istaći Hristićevu opasku da Čehov tretira egzistencijalnu a ne socijalnu problematiku. Razlog tome je u, takođe dobro uočenom, podatku da je pisac u isto vreme bio i lekar koji je čoveka posmatrao bez uobičajene sentimentalnosti, pa, logično, i prisrastnosti. Ovi podaci objašnjavaju i Čehovljevo suvereno vladanje melodramatskim scenama i, često začudujuće, žanrovska određivanje pojedinih dela.

Da bi nam pobliže objasnio karakteristike Čehovljeve dramaturgije i njeno mesto u istoriji ruske i svetske drame, Hristić izvodi skicu razvoja dramske književnosti u Rusiji. Ona se razvija u lancu Gribojedov, Gogolj, Turgenjev, Čehov. Naravno, to ne znači da se jedan pisac »radao« iz drugog. Turgenjeva i Čehova veže realistički dramski postupak. No, ovaj drugi ide dalje, zbog toga što njegov realizam nema elemenata patetičnog ili melodramatskog. Melodrama mu je isključivo sredstvo za postizanje ironije.

Sledeća važna teza koju Hristić postavlja jeste ona po kojoj je Čehovljeva, moderna, dramaturgija rođena iz romana. Taj postupak, koji Lukač naziva »romansiranje drame«, nije bio jednostran. Privatajući životnost likova i situacija, koje do tada obraduju jedino roman, i drama dozivljava modifikaciju u smislu vlastite forme. Za Čehovljevu dramatiku bitan je generalni pojam »veličanstvene dosade« (Hristić kaže: »Ništa se ne događa.«) Dramatična kod junaka »ivanova«, »Ujka Vanje«, »Tri sestre« ili »Višnjika« jeste njihova običnost! Ispravan je zaključak da je zrno originalnosti (i genijalnosti!) u Čehovljevom dramskom postupku u izbegavanju zamki u koje su uleteli Ibzen ili Strindberg. Te zamke sastojale su se u pokušajima da se salon, u kojem se drama odvija podigne do nivoa mitskog. Čehov insistira na njegovoj običnosti i u tim koordinatama traži elemente tragičnog. Idemo li malo dalje u razmišljanju, a Hristićeva knjiga nas neprestano na to navodi, mogli bismo postaviti hipotezu da je na takav dramaturški model uticaj izvršio i Dostojevski. Mihail Bahtin u »Problemima poetike Dostojevskog« razmišlja o pretvaranju salona u – trg!

Analizirajući prostor, Hristić salon tretira kao mesto na kojem se dešavaju najintimnije i najznačajnije scene za pojedinca ili grupu iz drame. Međutim, redovno se dešava da dileme, rešene ili postavljene u salonu, znače i njegovo razaranje u posrednom ili neposrednom smislu. Njegovi zidovi redovno pučaju. Intimni život junaka, tako, postaje nemoguć, a i u tome je klica tragičnog. On, kao i svi ostali prostori kod Čehova, nije poprište drame već drama sama. Hristić ume da čita didaskalije. Frazu da je »prostor ogledalo duše«, on humanizuje analizom opisa sobe Vojnickog. Karta Afrike nije zalatala na zid. Ona je neka vrsta otvora kroz koji je ujka Vanja nekada davno pokušao da beži u drugu vreme-prostornu dimenziju. Razmišljujući o »gustini naseljenosti scene«, Hristić se, zaključkom kako se čini »da na sceni ima više likova nego što u stvari jeste«, približava nekim aksiomima iz »Matematičke poetike« Solomona Markusa. Međutim, takva razmišljanja su argumentovana. Svetovi u Čehovljevim dramama su, u svojoj životnoj običnosti, intenzivno isprepleteni. Radnje se odvijaju simultano i u toj simultanosti nemoguće je odvojiti primarno od sekundarnog. Prividna amorfnost prostornog razmeštaja drame uzrokovanu je Čehovljevim kredom da »život ima zahteve koji su jači od zahteva dramske forme«.

U Čehovljevoj dramaturgiji vreme je jedan od najznačajnijih instrumenata kojim se otkrivaju ljudske sudbine. Poput delfina, koji iskače iz vode, njegove drame izravljaju iz sveukupnosti vremena i u nju se vraćaju. Kao i pri razmišljanju o prostoru, Hristić i značaj vremenske kategorije gradi na suprostavljanju klasicizma i samom Aristotelu. On pravi vrlo opipljiv protot vremena, koji je često izlomljen u višegodišnjim periodima. Veliku dramsku funkciju pri tome igrat smena godišnjih doba. Ta priroda neumitnost organizuje ritam ciklusa rada i umiranja i, životno i spontano, postiže kosmičku dimenziju.

Čehov je bio revolucionar ne samo dramske forme, nego i pozorišne umetnosti uopšte. Koristeći iskustva romana, on je razbio kompaktnost klasičnog dramskog karaktera. Uveo je u dramu psihološku složenost i razdvojio dramsku funkciju od karaktera, koji je njen nosilac. Ali, on je junacima vratio i nešto od klasičnog jedinstva – simbol. Neka bude dovoljan primer višnjika, iz istoimene drame, koji lica okuplja gotovo nevidljivom, ali i neobično snažnom kohezionom snagom. Na Čehovljevin delima počela je da se rada i jedna nova grana u umetnosti pozorišta – režija. Prvi veliki reditelji, kao što su Stanislavski, Njemirović, Dančenko ili Mejerholjd, kalili su se na njegovim dramama.

Ne želeći da bude do kraja eksplicitan, Hristić na poslednjim stranicama knjige, jednostavno, pobrojava osnovne karakteristike Čehovljevog dramaturškog postupka. Na čitaocu ostaje da odredi gde se taj opus nalazi u trenutku kada se korice ove knjige sklope.

DR NECA JOVANOV: „TEORIJSKA KONCEPCIJA SAMOUPRAVLJANJA“, „Naučna knjiga“, Beograd 1981. Piše: Radivoj Stepanov

Sudeći po broju bibliografskih jedinica, poslednja decenija beleži upadljiv porast literature jugoslovenskih autora o socijalističkom samoupravljanju. Ova literatura je pisana i publikovana različitim povodima. Često po »narudžbenici« aktuelnog političkog trenutka, ili zbog hitnih potreba za

uvodenjem nastavnih programa i predmeta iz ove oblasti. Čini se, međutim, da je najčešći razlog bio – dobri finansijski izgledi kako za autora, tako i za izdavača. Znatno ređe je ova literatura nastala iz čistog afiniteta i duže ozbiljne naučne preokupacije autora pojedinim vidovima i procesima u socijalističkom samoupravljanju u Jugoslaviji.

Literatura o socijalističkom samoupravljanju, nastala po zadatku političkog imperativa, kretala se po »površini« samoupravne zbilje, prekomerno se unoseći ili u odbranu onog što jeste, ili u navijanje za ono što treba da bude. Radovi, produkovani za potrebe srednjeg i visokog obrazovanja i vaspitanja (učebnici i sl.), karakterišu se citatološkim sivilom i enciklopedijskim sadržajem, koji već od XVII veka u Dalambera i Didroa nije originalan, a za nastavne potrebe – metodološkom neprihvatljivošću. Kada je motivacija nastanka priloga i radova o socijalističkom samoupravljanju – tržišna konjunktura, monografska obrada dotalica se teme ponekad samo naslovom, pri čemu je prisutstvo pravog kritičkog izraza, onog što je bilo i što jeste, pažljivo izbegavano. Zajedničko, a paradoksalno za ovu literaturu, jeste: bezličnost, neprepoznatljivost ličnog stava i namere – šta autor želi da izradi i ostvari predajući svoje delo javnosti; bez čega, u krajnjoj liniji, nema ni pravog stvaralaštva i originalnosti.

Knjiga *Teorijska koncepcija samoupravljanja* baš izrazitim ličnim stvom, mišljenjem i ambicijom autora Nece Jovanova da uzneniri adresate, radikalno nadilazi prethodno pomenute opšte nedostatke ovake literature. Autor to i eksplicira: »Pisanjem *Teorijske koncepcije samoupravljanja* imao sam, pre svega, namere i ambicije da (1) uznenimim one koji su (samo) zadovoljni stanjem teorijske koncepcije i prakse samoupravljanja, (2) da uvezam nemir onih koji nisu zadovoljni stanjem teorijske koncepcije i prakse samoupravljanja i (3) da se taj uvećani nemir, uslovijen nezadovoljstvom postojećeg stanja, pretvorи u zajedničku stvaralačku aktivnost na daljem razvoju teorijske koncepcije i prakse samoupravljanja.« (VII) I kako već takvom maniru neskrivanja nezadovoljstva »stanjem teorijske koncepcije i prakse samoupravljanja kao specifičnog oblika socijalne revolucije u Jugoslaviji« odgovara, autor, širokim gestom doslednosti, poziva javnost da reageuje na njegovu koncepciju i uveća njegovo sadašnje nezadovoljstvo onim što je u njoj napisao.« (VIII)

Prihvatajući upućeni poziv, trebalo bi naglasiti da je nemoguće, samo nekoliko dana posle izlaska knjige, sagledati koliko je ona postigla u pravcu »uznemiravanja samozadovoljnja«, kao i uznemiravanja onih koji već »nisu zadovoljni«. Takođe je nemoguće sagledati i efekte »udruživanja« stvaralačke aktivnosti pozvanih da rade na »daljem razvoju teorijske koncepcije i prakse samoupravljanja«, tim pre što autor nije ni skicirao mostove takvom zajedništvu. Veza s autorom ostaje, kao Prokrustova postelja, samo prikaz i reagovanja na dobre i one druge strane napisane u knjizi.

Međutim, oprez nije suvišan ni u tom slučaju. Autor, naime, u nastavku svog komentara u predgovoru knjige, elegantnim potezom skreće pažnju na to da njemu do uvećanja nezadovoljstva, ukazivanjem na slabosti knjige, ipak nije mnogo stalno. On otvoreno upozorava na to da i za ostvarene domете i na »neočekivano visoko vrednovanim ključnim delovima knjige« treba da zahvali, i da iza toga stope pozname ličnosti i priznati autoričeti naše političke i naučne javnosti: A. Grlićev, K. Gligorov i drugi, i Z. Vidaković, koji je istovremeno i recenzent knjige. Takvim upozorenjem se implicito sugerira da eventualne slabosti u knjizi mogu biti samo marginalne, a da pri njihovom iznošenju i razlaganju treba ipak voditi računa o jednoj, dobra oveštaloj, istini da i »nad popom ima pop«.

Knjiga *Teorijska koncepcija samoupravljanja* komponovana je u tri dela.

Šta, prema rečima autora, sadrži prvi deo? »Prvi deo sadrži teorijsko rešavanje nekih metodoloških problema i pristup i objašnjenje teorijske koncepcije samoupravljanja.« (7) »Teorijsko rešavanje metodoloških problema ovom prilikom je posebno značajno. Od rešavanja teorijski spornih metodoloških problema zavisi određivanje metodološkog pristupa teorijskoj koncepciji, a od metodološkog pristupa i sama teorijska koncepcija samoupravljanja.« (1) I tako dalje, i tako dalje... Prvi deo, verovatno zbog toga, nosi naslov: »Moguće teorijsko rešavanje nekih metodoloških problema teorijske koncepcije samoupravljanja i koncepiran je u pet odjeljaka međusobno slabe tematske koherencije. To su: Pojam (značenje) i sadržina teorijske koncepcije samoupravljanja, Vrednosna orijentacija komunističkog i radničkog pokreta, socijalizam kao svetski proces ili svetski sistem, Praksa kao kriterijum istine i mišljenje kao argument, Osnov i način nastajanja teorijske koncepcije samoupravljanja.«

Pri istoj koncepciji mišljenja, slabosti u prvom delu pokazuju se kao indikativne i kasnije, u drugom i trećem delu knjige, očekivane. Autor, naime, teorijsku koncepciju samoupravljanja stilizuje kao istorijski proces koji »treba da bude«, a »ne nešto što već sada jeste«. (2), da bi zatim svoje napore utopio u, ne baš neophodnom, razgraničavanju teorijske, političke i ustavnopravne koncepcije samoupravljanja. Društvena zbilja pokazuju uvek da ono što je neizbežno, nosi u sebi i ono što treba da bude. Logika istorijskog procesa koji treba da bude, u autorovoj *Teorijskoj koncepciji samoupravljanja* bi trebalo da ima uporište u genezi klasnih oblika radničkog pokreta kroz dijalektiku istorije – oslanjajući se na praksu, putem koje se izvodi istorijski prekorak iz klasnog društva u društvo prelaznog perioda, iz predistorije – u samoupravljanje. Tako se ni praksa ne bi ispoljila samo kao verbalno »jedini kriterij istine« (19), već i kao osnovna kategorija ljudske stvarnosti, kao nešto jedinstveno i svojstveno samo čoveku, po čemu sve ljudske tek postaje moguće – pa time i društveno samoupravljanje.

Šta autor namerava u drugom delu? »Drugi deo je najobimniji; on zapravo sadrži teorijsku koncepciju samoupravljanja i njegova bitna obeležja. U ovom delu najpre sam tragač za odgovorom na pitanje – šta samoupravljanje teorijski jeste i kako bi u praksi, kao istorijski proces, trebalo da se ostvarije? Zatim sam tragač za odgovorom na pitanje – koja su teorijski poželjna i realno moguća bitna obeležja samoupravljanja? Odgovor na ova pitanja je sadržinski deo teorijske koncepcije samoupravljanja uopšte, i posebno na pitanje šta samoupravljanje teorijski jeste i šta bi u praksi, kao istorijski proces, trebalo da bude.« (7) Drugi deo knjige, inače, nosi naslov: *Teorijska koncepcija samoupravljanja i njegova bitna obeležja*, a podebeljen je u dva poglavja: Pokušaj traženja ovogora na pitanje šta samoupravljanje

teorijski jeste i šta bi u praksi trebalo da bude i *Teorijski poželjna i realno moguća bitna obeležja samoupravljanja*.

Istina, u ovom drugom delu, Neća Jovanov doista traga za odgovorom na pitanje šta je samoupravljanje. Isto tako je istina da i odgovora na to pitanje; za njega, samoupravljanje „je pre svega masovan politički pokret radničke klase za vlastito oslobođenje“ (23), „specifičan oblik socijalne revolucije“ (3). Preciznije, dosledno autoru, samoupravljanje je ne samo „pokret radničke klase za vlastito oslobođenje“, već „istovremeno i integralni društveni sistem vlasti, poredak radničke klase zasnovan na društvenoj svojini sredstava proizvodnje“. I baš na ovom mestu nastaje kardinalan nesporazum između prihvativljivih odgovora i teško razumljivih tvrdnji Neće Jovanova. Primajući samoupravljanje kao pokret, autor smatra da je ono „u nas najpre uvedeno odozgo, odlukom Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, a formalno-pravno državnim zakonom 1950. Želim da naglasim da druge alternative i nije bilo, osim da se samoupravljanje počinje uvođiti odozgo...“ (71) Logično je bilo očekivati da samoupravljanje kreće od same praxisa, u stvari – odozdo! Oslanjajući se, nerado, ali ponekad i na autoritete, kao i autor, uostalom, podsetiće na dijagonalno suprotnu moguću teorijsku koncepciju nastanka samoupravljanja kod nas, tj na prirođan put kretanja samoupravljanja odozdo. „Nastanak samoupravljanja u našoj zemlji nema nikakve veze ni sa grčko-latinskom tradicijom, ni sa slavenskim zadugama i slavenskim bratstvom, ni sa bilo čim drugim, osim sa većitom težnjom ka boljem životu, stvaranju, slobodi, napretku, ovlađavanju objektivnim zakonima prirode i društva. To što se samoupravljanje kao tendencija pojавilo u jednoj relativno nerazvijenoj zemlji posledica je činjenice da je samoupravljanje revolucionaran proces društvenog preobražaja, koje se može izraziti samo u duboko narodnoj socijalističkoj revoluciji. A takva je bila naša revolucija... U svakom slučaju, pojava samoupravljanja u nas u potpunosti je povezana s karakterom i specifičnim uslovima razvoja naše revolucije i specifičnim putem razvoja socijalizma u našoj zemlji... (.) Svaka prava revolucija masa je zapravo najneposredniji oblik samoupravljanja. Takva je bila i naša revolucija. (...) Samoupravljanje se u Jugoslaviji radio u vreme narodnooslobodilačkog rata... i ne vodi poreklo tek od Zakona o samoupravljanju iz 1950. godine“ (E. Kardelj, *Sećanja*, 231, 2, 3). Zabune nema, ali je nesporazum potpun. Kako je autor dosledno izbegao jugoslovensku socijalističku revoluciju iz svoje teorijske koncepcije, razumljivo je da na samoupravljanje, i sve što iz njega proizilazi i na njemu se temelji, gleda – odozgo.

Šta autor nudi u trećem delu svoje teorijske koncepcije samoupravljanja? „Treći deo sadrži teorijski poželjan i realno moguć medusobni odnos samoupravljanja i onih elemenata savremeno jugoslovenskog društva u razvoju koji su neposredno značajni za teorijsku koncepciju samoupravljanja i njegovo ostvarivanje. Radi se o onim elementima savremenog jugoslovenskog društva u razvoju koji su, u odnosu na samoupravljanje, međuzavisni – između samoupravljanja i sedam elemenata savremenog jugoslovenskog društva u razvoju postoji *međuzavisnost, interakcija*. Ta međuzavisnost ne postoji samo između samoupravljanja, s jedne, i ovih elemenata jugoslovenskog društva, s druge strane, već ona postoji i između samih elemenata savremenog jugoslovenskog društva koji su u međuzavisnosti sa samoupravljanjem.“ (7)

Ovu »horizontalnu« liniju analize međuzavisnosti elemenata savremenog jugoslovenskog društva, autor u svojoj koncepciji ostavlja po strani. Razmatra samo „vertikalnu“ odnosa samoupravljanja i ovih elemenata. Zbog toga, treći deo nosi naslov *Međusobni odnos samoupravljanja i onih elemenata savremenog jugoslovenskog društva u razvoju relevantnih (značajnih) za teorijsku koncepciju samoupravljanja*. Prema autoru, odmah je jasno da relevantnih elemenata ima baš sedam. To su: socijalistička država, komunistička partija, sindikat, svojina nad sredstvima za proizvodnju, socijalna struktura jugoslovenskog društva, tehnologija i organizacija proizvodnje i nauka. Zašto su, za teorijsku koncepciju samoupravljanja, ovih sedam elemenata više značajni od nekih drugih – ostaje nejasno. Preostaje nam mogućnost cenzanja, što u naučnom metodu, na koji autor, svakako, pretende – nije poželjno. Postavlja se pitanje – zašto i socijalistička robna proizvodnja ne nalazi odgovarajuće mesto u periodnom sistemu relevantnih elemenata ovog autora, pogotovo kad o socijalističkoj robnoj proizvodnji ne postoji ni jedna zadovoljavajuća i temeljna teorijska koncepcija u ekonomskoj teoriji? Zašto se roglijev tog fundusa socijalističkog društva (plan, tržište) nalaze u drugom delu knjige, a bez medusobne konzistencije? Možda se odgovor na ova, i druga pitanja, nalazi u činjenici da je Neća Jovanov svoju koncepciju samoupravljanja vremenski nedovoljno dugo proveravao („četiri-pet godina“, 21), na neodgovarajućim skupinama kao uzorcima („polaznicima partiskih škola, (...) na seminarima za inoviranje znanja direktora, (...) studentima Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu, (...) i (...) oko 15 naučnih radnika“, 21), i o njoj, ipak, nedovoljno svestrano premišlja.

avilo jedno nezaobilazno pitanje: problematika antologische potke staljinizma. Uspješno rastvaranje fundamentuma staljinizma pokazuje snagu nad svim onim kritičkim referiranjima koja su njegovu PARANOJU promatrala jednodimenzionalno. U tom kontekstu valja primjetiti izvjesne granice onih kritičkih referiranja koja su mislila da se bit staljinizma iskazuje samo u politizaciji etike i metafizici države, odnosno da je staljinizam samo „carizirani marksizam“. No, ipak, čak i reduciranje staljinizma na jednu dimenziju zasigurno pomaže uspješan ulazak u njegovu ontologiju potku. Poznati francuski misilic J. P. Sartre, u svom eseju „Staljinova avet“, odlučno je postavio pitanje: „Kako će mase pokloniti povjerenje Partiji ako im ona prethodno ne pokloni svoje povjerenje, odnosno ako se ne uspostavi izvjesna kontrola baze nad aparatom?“

Od jugoslovenskih autora koji se bave fenomenom staljinizma najozbiljnije su studije dra Predraga Vranickog: MARKSIZAM I SOCIJALIZAM I FILOZOFSKI PORTRETI, zatim dra IVE PAIĆA: DIKTATURA PROLETARIJATA I SLOBODA i dra Fuada Muhića: STALJINIZAM – Teorijski pogled na jedan fenomen. Ovom posljednjem posvjećujemo ovaj napis.

Prijatno se družiti s onim djelom koje uspješno elaborira – jedan fenomen duboko prodirući u njegovu metafizičko-spekulativnu tajnu. Da bi čitaoca uveo u temeljne dimenzije staljinizma kao pomračenja marksističkog mišljenja, autor STALJINIZMA izričito konstatira da se priroda i bit staljinizma mogu razumjeti jedino ako se izvrši duboki prodor u njegovu ontologiju osnova. Samo naivno mišljenje biće zbunjeno pred tezom da se esencija staljinizma (kao materijaliziranog hegeloštva i političke tehnike) može validno situirati u „kontekst raciononalnosti zapadne kulture, kao oblika njenog povjesnog nasljeđa“ (Fuad Muhić, STALJINIZAM, str. 33 – 34).

I Koncepcija „etičkog socijalizma“ i staljinizam (kao materijalizirani hegelijanizam) artikulirali su svoju potku u tom smislu što je prvi svojim manevrom pomirenja marksovskog i kantovskog načina mišljenja eliminirao zapravo hegelijanski dijalektički metod, a staljinizam svojom hegemonском čizmom konstituirao sistem tabu – tema, čime je onemogućena manifestacija i lepljanje istinskih čovjekovih mogućnosti.

Ingeniozno čitanje Muhićevih kritičkih refleksija staljinizma, u njegovim filosofiskim, politikološkim i sociološkim dimenzijama, lako prepoznaće hi-postiziranje državnog i partijskog aparata koji je bio izgrađen u obliku egiptanske piramide. Stoga nema ništa čudnog u tome što su u Staljinovoj filosofsko-politikološkoj i sociološkoj maršrutu »paskalovski kompleks usamljenog pojedinca koji bivstue u egzistencijalnim samoćama i racionaliziranih poriv Ego Cogitatione ka oblikovanju zbilje po mjeri vlastitog 'ja' u granicama objektiviranih spoznaja“ (str. 151) dostigli svoju kulminacionu tačku. Kako u novovjekovnoj gradanskoj zajednici, odnosno u suvremenom organiziranom kapitalizmu, tako i u staljinističkom, birokratsko-ekstatičkom sklopu društveno-ekonomskih i političkih odnosa, čovjek bivstue u neprestanom strahu, neizvjesnosti i drhatanju. Staljin je svojom ideološkom tehnikom, odnosno tehnikom manipuliranja i vladanja unio „strah u kosti građanima“. Nad čovjekom i njegovim iskonskim mogućnostima stajao je funkcionalni ratio. Metodološki teorijski sagledavajući sve negativne konzekvencije triumfa funkcionalnog ratia, Fuad Muhić pristaje uz one kritičare staljinizma koji su s pravom isticali da se racionalizirana surovost Staljinove logike manifestirala »ubitačnije od njegovih streljačkih vodova“, odnosno da je Staljnova gromada „uspješnije lomila ljudi nego tjelesna priruna“.

Metodološki i teorijski demistificirajući i razlažući fatamorganu staljinističkog mentaliteta, autor STALJINIZMA traga za njegovim filosofiskim pretpostavkama. Stoga Muhić s razlogom ističe da promatranje staljinizma „kroz njegovu fenomenologiju, kao utonuća historije u užas terora i kao patološkog razaranja revolucionarnog umu“ (str. 9), pati od neizostavnih jednostranosti.

Jednostranost takvih promatranja najreljefnije se pokazuje, u pružanju validnih odgovora na snop pitanja. Stiče se utisak da je temeljni moto studije STALJINIZAM iskazan kroz snop pitanja, od kojih navodimo samo neka: „Da li je staljinizam poredak sa dvojakim bićem, čija se svijest formalno pozivala na evropsku misaonu tradiciju, dok mu je zbilja bila duboko ukorijenjena na posve drugoj strani – u duhu pravoslavno-vizantske monarhije ili čak i varvarske azijske despotije? Da li se Zapad može tako elegantno, kao što to vrlo često čini, ogradići od njega kao od patološke devijacije koja pripada pred – civilizacijskom mentalitetu, i posmatrati sebe u ontološkoj čistoći i etičkoj i političkoj ekskulpiranosti, ili pak negdje u *dubinama vremena dijeli se njim zajedničke bivstvene pretpostavke* (podv. M. M.)...“ (str. 15). Odgovori na ova pitanja dati su u Muhićevu studiju kroz razlaganje filosofskog, politikološkog, sociološkog i historijskog aspekta, odnosno kroz njih je eksplizirana ontologija potka Zapada i Istoka. Nijedan teoretičar, marksološke i marksističke orientacije, nije tako argumentovano pokazao dvostruko biće staljinizma kao što je to učinio Fuad Muhić. Da bi markirao bit staljinizma, ovaj vrsni poznavalec staljinizma kao jednog historijskog fenomena polazi od nedvojbene konstatacije da je kultura okcidentalnog svijeta započela svoje bitisanje na »trima velikim idejama: ideji Ratia, ideji Uma i ideji pozitivizma«.

Demonstrirajući snagu ispravnosti Sartrove misli, eksplizirane u njegovom spisu EGZISTENCIJALIZAM I MARKSIZAM, po koj joj je marksizam nemoguće prevazići, Muhić eklatantno ukazuje da se biće staljinizma iskazuje u pervertiranom objedinjavanju »momenata svjesnog bitka« novoga vremena (»momenat Descartesa, »momenat Kanta i Hegela i »momenat Karla Marks-a). Ovo trološno objedinjavanje iščitavalo se, prema Muhićevim riječima, kroz racionalizaciju političke egzistencije, zatim kroz pokušaj konstituiranja historijskog umu posredstvom apsolutne organizacije i, napokon, kroz oficijelnu ideologiju i njeno »svešteničko hipostaziranje. Nema neke bitne razlike između novovjekovnog građanskog bitka i staljinizma, jer, kako u građanskom svijetu, tako i u staljinizmu, politika je egzistirala kao vještina, kao tehnika vladanja i manipuliranja narodnim masama, (i čovjekom) koje, po Hegelovim riječima, a to nalazimo i kod Staljina, predstavljaju »ološ«, »svjetinu«.

U kontekstu perpetuiranog objedinjavanja ovih momenata u staljinizmu valja posebno ukazati na Staljinov odnos prema hegelijanskom načinu mišljenja. Iako je Staljin denuncirao Hegela zbog njegovog „notornog idealizma“ i „reakcionarnog ponašanja“, u knjizi o kojoj ovdje raspravljamo nedvosmisleno se ukazuje na to da je odnos između Staljina i Hegela meto-

FUAD MUHIĆ: »STALJINIZAM, TEORIJSKI POGLED NA JEDAN FENOMEN«, »Oslobodenje«, Sarajevo 1981. Piše: Muslija Muhović

Rastvaranje panoramske kutije staljinizma, kao sistema birokratske tiranije, predstavlja jedno od najaktuellijih pitanja suvremenog mišljenja. Stoga staljinizam promatran kroz razne optičke forme, ne silazi s dnevnog reda današnjeg marksističkog načina mišljenja. Ali uprkos takvom epohalnom zadatku, mnogi kritičari ovog historijskog fenomena manifestirali su svoju infirmitetnost onog trenutka kada se pred njihovom kritičkom analizom post-